

Historioitsija yhteiskuntakriitikkona

Historian ja politiikan kuvaukset Jaakko Forsmanin (1867–1946) esseissä 1920–30-luvuilla

Onni Salmi

Kandidaatintutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma, historia

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Toukokuu 2025

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä

Kandidaatintutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma, historia

Onni Salmi

Historioitsija yhteiskuntakriittikkona – Historian ja politiikan kuvaukset Jaakko Forsmanin (1867–1946) esseissä 1920–30-luvuilla

Sivumäärät: 32

Kandidaatintutkielmassani käsittelen Jaakko Forsmanin (1867–1946) esseitä 1920–30-luvuilta. Forsman oli suomalaisen älymystöön kuulunut historioitsija ja opettaja, jonka yhteiskuntakriittiset esheet maailmansotien väliseltä ajalta käsittelevät muun muassa politiikkaa, moraalialia, kulttuuria ja aatteita. Tarkoitukseni tutkielmassa on ollut esseiden kautta perehtyä, millainen yhteiskunnallinen ja historiallinen ajattelija Jaakko Forsman oli. Tutkimukseni painottaa erityisesti Forsmanin roolia itsenäisenä historiantulkitsijana, joka oli tarkoin perehtynyt aikansa merkittäviin historianfilosofisiin suuntauksiin.

Keskeisenä alkuperäisaineistona käytän Forsmanin vuonna 1935 julkaisemaa teosta *Mihin olemme menossa? Aikamme arvostelua*, joka on kokoelma Forsmanin esseistä ja tutkielmista vuosilta 1922–1935. Analysoin lähdettä lähiluvun ja sisällönanalyysin keinoin, hahmottaakseni esseiden sisällössä piileviä merkityksiä ja asiayhteyksiä. Tutkielmani voidaan luokitella osaksi aatehistoriallista tutkimusta.

Alkuperäisaineiston analyysi osoitti Forsmanin olleen konservatiivinen ajattelija, jonka yhteiskunnallisen ajattelun keskiössä voidaan katsoa olleen intuitiivinen, aistillisuutta korostava maailmankatsomus. Forsman määritteli valtiollista elämää ohjaavaksi voimaksi todellisuuden aistin käsitteen, mutta antoi yhtä suurta arvoa historian tajuksi kutsumalleen käsitteelle. Molemmat käsitteistä pohjautuivat intuitiiviselle vaistolle. Historioitsija Oswald Spenglerillä (1880–1936) oli merkittävästi vaikutusta Forsmanin käsityksiin historiasta ja yhteiskuntakehityksestä.

Avainsanat: aatehistoria, historianfilosofia, konservatismi, Jaakko Forsman (1867–1946), yhteiskuntakriittikki, 1920-luku, 1930-luku

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
2	Politiikan rappioituminen	9
2.1	Forsman aikakautensa kansainvälisestä politiikasta	9
2.2	Suomalaisen politiikan ja kansanvallan kehityskulku	15
3	Intuitiivinen historiantulkitsija	20
3.1	Forsmanin historiakäsitys ja historian aisti	20
3.2	Oswald Spenglerin vaikutus Forsmanin historiakäsitykseen	26
4	Lopuksi	31
	Lähteet	33

1 Johdanto

Suomalainen historioitsija Jaakko Forsman (1867–1946) oli omana aikanaan arvostettu tutkija, opettaja ja yhteiskuntakriitikko, jonka kirjoitukset 1910–40-luvuilla keräsivät kiinnostusta niin akateemisissa piireissä kuin niiden ulkopuolellakin. Sukunsa ainoa korkeasti koulutettu hän ei ollut: Suvun akateemisesti ansioituneisiin jäseniin lukeutuivat muiden ohella hänen kaksi setäänsä eli samanniminen rikosoikeuden professori Jaakko Forsman (1839–1899) sekä historian professori ja senaattori Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen (1830–1903). Molemmat olivat oman aikansa fennomaaneja ja Suomalaisen puolueen vaikuttajia.

Forsmanin aikanaan huomiota herättänyt esseekokoelma *Mihin olemme menossa? Aikamme arvostelua* (1935) ilmestyi maailmanpoliittisen tilanteen murroskautena, eli aikana, jolloin poliittisten aatteiden vastakkainasettelu koki ennennäkemättömän kasvun. Kokoelmateos sisältää Forsmanin kirjoittamia esseitä ja tutkielmia, joista suurin osa on julkaistu *Aika-* ja *Valvoja-Aika*-lehdissä vuosien 1922–1935 varrella.¹ *Aika* sekä sen seuraaja *Valvoja-Aika* olivat aikakauslehtiä, jotka käsitelivät yhteiskuntaa, kulttuuriin ja sivistykseen liittyviä teemoja. Forsman, edellä mainittujen lehtien ja erityisesti jälkimmäisen kirjoittajana, tarkasteli yhteiskuntaa poliittisesta sekä moraalista näkökulmasta käsitellen muun muassa sosialismia, demokratiaa, eurooppalaisia kansoja, uskontoa sekä sukupuolta ja seksuaalisuutta. Teoksen pääasiallinen motiivi ei, Forsmanin itsensä mukaan, ole ilmaista ”tieteellisiä totuuksia”, vaan hän kokee pyrkivänsä tuomaan esiin omia ajatuksiaan käsittelemistään aihepiireistä.² Forsmanin esseeet ja ajatukset saivat julkaisunsa jälkeen huomiota erinäisissä yhteyksissä, kuten aiemmin mainitussa *Valvoja-Aika*-lehdessä.

Tarkoitukseni tässä tutkielmassa on syventyä tarkemmin Forsmanin näkemyksiin historiasta, omasta ajastaan sekä tulevaisuudesta käyttäen *Mihin olemme menossa?* -teosta keskeisimpänä alkuperäislähteenä. Viitatessani teokseen käytän ainoastaan analysoitavan kokoelmateoksen julkaisuvuotta, sillä Forsman mainitsee tehneensä esseisiinsä muokkauksia, poistoja ja lisäyksiä.³ Forsmanin muihin kirjoituksiin viitatessa käytän ensisijaisesti niihin liittyvää tutkimuskirjallisuutta. Koska analysoitavan teoksen sisältämät esseeet ovat peräisin vuosilta 1922–1935, rajaan tutkimustani koskemaan ainoastaan Forsmanin näkemyksiä 1920–1930-lukujen

¹ Forsman 1935, alkusanat, [7].

² ”Tarkoitukseni ei ole tuoda ilmoille tieteellisiä totuuksia. Olen vain peruskatsomukseni pohjalta esittänyt vaikutelmia ja ajatuksia, joita ympärilläni eteenpäin vierivä elämä on minussa synnyttänyt”, Forsman 1935, alkusanat, [7].

³ Forsman 1935, alkusanat, [7].

Euroopasta ja Suomesta. Kokoelmateos sisältää yhteensä 13 esseetä, joista käytän aiheen olennaisuuden kannalta ainoastaan seuraavia: ”Politiikka ja suomalaiset” (1922), ”Englanti, Ranska ja Eurooppa. Politiikka ja moraalit” (1923), ”Sosialismi, marxilaisuus ja me” (1923), ”Koulu ja elämä” (1925), ”Ideologia ja politiikka” (1926), ”Suomalainen kansanvalta” (1931), ”Uusi sukupuolimoraali ja moraalien madaltuminen. Mistä se johtuu?” (1933) sekä ”Suomalaisuus ja ruotsalaisuus Suomessa” (1935).

Keskeinen tutkimustani sitova kysymys on, millainen yhteiskunnallinen ja historiallinen ajattelija Jaakko Forsman oli. Tuodakseni vastauksen tähän kysymykseen olen päättänyt jakaa tutkimusaiheen seuraaviin alakysymyksiin: (1) Millä tavoin Forsman kuvaa oman aikansa politiikantekoa? (2) Miten Forsman, historioitsijana, näkee historia-alan merkityksen sekä historiantutkimuksen kokonaisuudessaan? (3) Millaisia aatteellisia vaikutteita Forsmanin historiakäsityksen taustalla voidaan katsoa olevan? Koen tarpeelliseksi korostaa kysymyksenasettelullani Forsmanin näkökulmaa historiaan, joka on tutkielmani laajin ja keskeisin teema.

Tutkimuksen pääaineiston kategorisoin sisältönsä perusteella seuraaviin yleistemoihin: Politiikka, ideologia, moraalit ja kulttuuri. Forsmanin teoksesta on huomattavissa sävy, joka ilmenee jo teoksen nimessä: Kirjoittaja pyrkii arvostelemaan aikaansa edellä mainittujen teemojen näkökulmasta ja kohdistaa kritiikkinsä havaitsemaansa kehitykseen. Teoksen sisältämää yhteiskuntakritiikkiä olisi vaativaa, ellei mahdotonta käsitellä huomioimatta Forsmanin konservatiivista arvomaailmaa. Poliittikan käsittely – Forsmanin keskeisimpänä kiinnostuksen kohteena ja aihepiirinä – on teoksessa kattavaa, mutta painottuu lähes ainoastaan eurooppalaiseen näkökulmaan. Hän lähestyy aihetta aatteiden, valtiollisten instituutioiden, poliittisten tapahtumien sekä mielestään merkittävien henkilöiden ja ryhmien kautta. Keskeistä on huomioida kirjoittajan tarkastelevan edeltäviä ulottuvuuksia eri kansojen näkökulmasta: Hän kokee tarpeelliseksi määritellä, miten esimerkiksi englantilainen, saksalainen, ranskalainen ja suomalainen politiikantekoa eroavat olemuksellisesti toisistaan.

Alkuperäisaineistoon perehtyessäni käytän tutkimusmenetelminä lähilukua ja sisällönanalyysiä. Laadulliset menetelmät soveltuvat teoksen analysointiin, sillä kyse on ensisijaisesti Forsmanin teoksen sisällöllisestä tulkinnasta: Olennaista on havaita, millaisille asioille ja tapahtumille kirjoittaja on antanut merkitystä ja miten hän hahmottaa laajempia kokonaisuuksia

näiden merkitysten kautta.⁴ Tutkimukseni voidaan kategorisoida osaksi aatehistoriallista⁵ tutkimusta, sillä tutkielmassa syvennytään historiallisen henkilön aatteelliseen ajatteluun. Forsmanin yhteiskunnallinen ajattelu liittyy aiemmin mainitusti politiikkaan ja moraaliin, mutta myös historian, kansojen ja kulttuurien aatteisiin.

Käytän tutkimukseni tueksi aatehistoriallista ja poliittista tutkimuskirjallisuutta. Koska 1920–30-lukujen eurooppalainen politiikka on Forsmanin teoksen pääteemoja, hyödynnän tutkielmassa Osmo Apusen teosta *Murrosaikojen maailmanpolitiikka. Ulkopoliitiikan, kansainvälisen politiikan ja kansainvälisten suhteiden kehityslinjat ja rakenteet* (1998). Teos avaa maailmansotia ympäröivien vuosien kansainvälistä kehitystä ja toimii pätevänä vertailukohteena Forsmanin kuvailemalle Euroopalle. Vesa Vareksen teos *Itsenäisyys ja poliittisen mentaliteetin muutos. Konservatiivisesta elitismistä massa- ja luokkapohjaiseen demokratiaan (1919–1933)* (1991) täydentää aihetta käsittelemällä Suomen poliittista tilannetta ja asenteita sotienvälisenä aikana.

Tulen tutkielmani kolmannessa luvussa käsittelemään Forsmanin ajattelun yhteyksiä historioitsija Oswald Spengleriin (1880–1936), minkä vuoksi käytän tutkielmassa avukseni Spengleriin liittyvää kirjallisuutta. Näihin lukeutuvat Georg Henrik von Wrightin teos *Ajatus ja julistus* (1961), Jouko Jokisalon artikkeli ”Oswald Spenglerin historiankäsitys ja *Länsimaiden perikato*” teoksesta *Historianfilosofia. Klassiset ajattelijat antiikista nykyisyyteen* (2015), Charles Bambachin artikkeli ”Weimar Philosophy and the Crisis of Historical Thinking” teoksesta *Weimar thought. A contested legacy* (2013) sekä suomentaja Yrjö Massan alkusanat teoksesta *Länsimaiden perikato. Maailmanhistorian morfologian ääriäriivoja* (1961), joka on lyhennetty versio Spenglerin alkuperäisestä teoksesta *Der Untergang des Abendlandes* (1918 & 1922).

Merkittävänä poikkeuksena edellä listattuun tutkimuskirjallisuuteen toimii Forsmanin pojan, kirjallisuudentutkija Rafael Koskimiehen kuvaus isästään: *Jaakko Forsman esseistinä* (1975). Teoksessaan Koskimies kuvaa Forsmanin ajattelu- ja kirjoitustyyliä, kuten myös, minkälaisia aatteellisia suuntauksia tämän esseistä oli havaittavissa. Koskimiehen teos, suppeudestaan huolimatta, käsittelee useita Forsmanin kirjoituksia ja esseitä, mikä edesauttaa hahmottamaan

⁴ ”Lukutapaansa kuvaillessaan historioitsijat ovat 1990-luvulta lähtien toistuvasti käyttäneet ilmaisua ”lähilukeminen”. Useimmiten sillä tarkoitetaan huolellista, intensiivistä lukemista, jonka aikana historioitsija on lähellä yksityiskohtia samalla, kun hän tarkkailee laajempia yhteyksiä rivien ja tekstien välillä.” Salmi 2022, 45.

⁵ ”Aatehistoria on akateemista tutkimusta, jonka tutkimuskohteena on ajattelu menneisyydessä.” Helo & Pietikäinen 2017, 21.

Forsmanin ajattelun esiintymistä hänen muussa tuotannossaan. Koskimiehen lisäksi Forsmanista on kuitenkin muitakin mainintoja ja lyhyitä tekstejä: Anna Maija Miesmaan *Uudessa Suomessa* julkaisema artikkeli ”Jaakko Forsman ajattelijana” (1967), jossa Miesmaa kertoo Forsmanin elämästä sekä historiallisyhteiskunnallisesta ajattelusta sata vuotta historioitsijan syntymän jälkeen. Myös Pekka Valtosen teoksessa *Kosmopoliitteja ja kansallismielisiä. Aatteiden kamppailu sotienvälisessä Suomessa* (2018) Valtonen mainitsee Forsmanin ja tämän esseekokoelman muutamaan otteeseen, minkä vuoksi hyödynnän teosta tutkielman varrella. Filosofi Erik Ahlman puolestaan kirjoitti kirjallisuuskatsauksen, joka julkaistiin *Valvoja-Aikaan* teoksen julkaisuvuonna 1935. Tulen käyttämään Ahlmanin katsausta aikalaisen tulkintana Forsmanin ajattelua tutkiessani.

Forsmaniin liittyvää tutkimusta on toistaiseksi tehty erittäin vähän, siitäkkin huolimatta, että hän oli aikanaan monissa piireissä tunnettu historioitsija. Koskimiehen kuvaus on – Miesmaan artikkelin ohella – ainoa tutkimuskirjallinen teos, joka käsittelee Forsmania henkilönä ja esseistinä. Toisaalta kytkökset, joita Forsmanin ajattelulla voidaan katsoa olevan aikansa laajempiin aatehistoriallisiin suuntauksiin, antavat perusteen erilliselle aiheeseen liittyvälle tutkimukselle.

Aiheeseen liittyen on olennaista huomioida, ettei maailmansotien välisestä ajasta (n. 1919–1938) voida aikalaisten näkökulmasta puhua erillisenä ja tarkkaan rajattuna ”aikakautena”: Heidän jälkeensä jättämiä kirjoituksia tutkittaessa ei voida olettaa, että esimerkiksi toisen maailmansodan tapahtumat olisivat olleet ennalta nähtävissä. Koska Forsmanin kirjoituksista välittyvä tulevaisuudenkuva on keskeinen osa tutkielmaa, on analysoitaessa kiinnitettävä erityistä huomioita siihen, kuinka arvaamattomalta tulevaisuus juuri tässä kontekstissa näyttäytyy.

Lisäksi on todettava, ettei Forsmanin teoksen voida katsoa riittävän yksinään kuvastamaan aikansa yleisiä ajattelusuuntauksia: Kirjoittajan henkilökohtainen elämäntilanne, tausta ja lähtökohdat, kuten koulutus, vaikuttavat merkittävästi siihen esitettyyn tai piilevään näkökulmaan, josta hän aihettaan havainnoi. Tämän perusteella tutkimukseni tavoitteena on hahmottaa Forsmanin yhteiskunnallista ajattelua ainoastaan yksittäisen – mutta toisaalta aikanaan arvostetun – henkilön näkökulmasta.

Työn rakenne etenee seuraavasti: Johdantoa seuraa kaksi käsittelylukua, joista ensimmäisessä avaan, millä tavalla Forsman näki aikansa Euroopan, Suomen sekä yleisen poliittisen kehityksen. Toisessa osiossa syvennyn tarkemmin Forsmanin historiakäsitykseen ja sen aatteellisiin

vaikutteisiin, erityisesti suhteessa Spengleriin. Käsittelylukuja seuraa kokoava yhteenveto ja lopuksi lähdeluettelo.

2 Poliitiikan rappioituminen

2.1 Forsman aikakautensa kansainvälisestä politiikasta

Forsmanin teosta *Mihin olemme menossa?* voidaan pitää eräänlaisena maailman rappioitumisen kertomuksena. Hänen esittämistään kritiikin osa-alueista – politiikka, ideologia, moraalit ja kulttuuri – laajin arvostelu kohdistuu aiemmin mainitusti politiikkaan, jonka kautta muut teemat yhdistyvät. Arvostelun kohteeksi joutuvat teoksen sisältämissä esseissä niin kansainvälinen kuin suomalainen politiikka.

Euroopan tilannetta sotienvälisenä aikana voidaan kuvailla kireäksi. Ilmapiiirin juuret johtavat ensimmäisen maailmansodan (1914–1918) loppuun: Maailmansota oli jättänyt jälkeensä merkittävää tuhoa niin ihmishengissä kuin materiaalisissa olosuhteissa.⁶ Sodan jälkeen ympärysvallat kokoontuivat Ranskassa neuvottelemaan rauhanehdoista, jonka lopputuloksena oli Versailles'n rauha vuonna 1919.⁷ Vielä rauhanneuvotteluiden jälkeen sotakorvaukset ja niiden maksamisen menettely aiheuttivat ristiriitoja maiden välillä 1920-luvulla.⁸ Ensimmäinen maailmansota muutti myös kansainvälisen politiikan valtasuhteita: Sodan jälkeisessä Euroopassa Iso-Britannia ja Ranska säilyttivät merkittävän roolinsa Saksan ja Venäjän heiketessä.⁹ Epävakautta loi osaltaan Keski-Euroopan suurten valtakuntien, Saksan ja Itävalta-Unkarin pirstaloituminen uusiin valtioihin.¹⁰ Kokonaiskuvassa eurooppalaisten suurvaltojen talouspoliittinen ja sotilaallinen tilanne heikentyi.¹¹

Vuonna 1923 julkaisemassaan esseessä ”Englanti, Ranska ja Eurooppa. Poliitiikka ja moraalit” Forsman käsittelee suursodan jälkeistä Eurooppaa ja eurooppalaisen ulkopoliitiikan tilannetta, pääasiassa Ranskan, Englannin ja Saksan osalta. Teksti on merkityksellinen verrattuna kokonaisuutensa muihin osiin, sillä muissa esseissä Forsman ei tuo kansainvälistä politiikkaa yhtä laajalti ilmi, vaan huomioi aihepiirin silloin, kun se liittyy muihin teemoihin, kuten eri kansojen historiaan. Esseessä kirjoittaja esittää painavaa kritiikkiä Ranskaa ja Englantia kohtaan käyttäen valtioita esimerkkeinä nykyajan rappioituneesta ulkopoliitiikasta. Forsman katsoi erityisesti Versailles'n rauhan olleen suuri ulkopoliittinen epäonnistuminen, jolla hänen

⁶ Apunen 2004, 150.

⁷ Apunen 2004, 132.

⁸ Apunen 2004, 151.

⁹ Apunen 2004, 137–138.

¹⁰ Apunen 2004, 150.

¹¹ Apunen 2004, 139.

mielestään aiheutettiin ajan manner-Euroopan ”onneton” ja ”viheliäinen” tila.¹² Näkemys onnettomasta tilasta pohjautuu Saksan suuriin sotakorvauksiin ja velvoittaviin rauhanehtoihin, jotka Forsman näki epäinhimillisinä sekä maan ”perusteellisena musertamisena”.¹³ Versailles’n rauha merkitsi sotakorvausten lisäksi merkittäviä rajamuutoksia: Saksan oli tehtävä alue- luovutuksia naapurivaltioilleen ja luovutettava siirtomaidensa hallinta ympärysvallolle.¹⁴

Koskimies tulkitsi Forsmanin olleen – monen suomalaisen tavoin – saksalaismielinen, mikä hänen mukaansa liittyi Versailles’n rauhan näkemiseen ”kostopolitiikkana”.¹⁵ Saman saksalaismielisyyden voi havaita myös siinä tavassa, jolla Forsman kuvailee Saksan häviön merkitystä:

Olisiko Saksan hegemonia ollut Euroopalle hyödyksi vai vahingoksi, siitä ei kukaan voi sanoa mitään. Se ainakin on varmaa – ja myös oikeamieliset keisarillisen Saksan vastustajat, esim. italialainen Nitti, ovat sen myöntäneet – niin, se on varma, että Saksa voittajana ei olisi saattanut Eurooppaa sellaiseen viheliäisyyden tilaan kuin se, johon Englanti ja Ranska ovat sen nyt upottaneet.¹⁶

Forsmanin kohdalla voidaan hänen sanoa havainneen eroavaisuuksia eurooppalaisten suurvaltojen välillä ja uskoneen Saksan tappion koituneen kokonaiskuvassa Euroopan kannalta turmiolliseksi. Hän katsoo ympärysvallloista Ranskan ja Englannin olleen vastuullisia havaitsemaansa rappioon, mihin liittyviä motiiveja hän avaa esseessään runsaasti. Ydintekijänä Forsman pitää sitä mentaliteettia, jolla hänen mielestään englantilaiset ja ranskalaiset poliitikot toteuttivat ulkopoliitikkaansa:

Mielestäni ennen kaikkea Versailles’in poliitikkojen fariseismi selittää sen sääli-mättömyyden, joka ilmenee Versailles’in ja muiden rauhojen ehdoissa. Näiden korkeasti moraalisten herrain mielestä viholliset yksin olivat sotaan syylliset, sitä paitsi vain toisen tai kolmannen luokan ihmisiä ja sellaisina kohdeltavat.¹⁷

Forsman katsoi Versailles’n rauhan lopputuloksen olleen moraalisesti motivoitunut ja käytti englantilaisista sekä ranskalaisista kirjoittaessaan paikoittain sanaa fariseismi. Forsman avaa farisealaisuutta esseensä alkusivuilla ja tarkentaa käyttämänsä käsitteen merkitystä:

Tuo puhe Ranskan ja Englannin ulkopoliitiikan moraalisuudesta on tietysti vain ideologiaa, tai oikeammin sanoen farisealaisuutta, sillä fariseismi on juuri oman itsensä, tekemisensä ja tekemättä jättämisensä, ennen kaikkea oman itsekkyytensä

¹² Forsman 1935, 87–88.

¹³ Forsman 1935, 82, 88.

¹⁴ Apunen 2004, 132.

¹⁵ Koskimies 1975, 26.

¹⁶ Forsman 1935, 88.

¹⁷ Forsman 1935, 81.

ympäröimistä moraalisella loistolla. Muissakin maissa hallitukset usein, varsinkin yleiseen mielipiteeseen vedotessaan verhoavat ulkopoliittisen toimintansa moraalisiin fraaseihin, mutta tietääkseni ei missään ole tätä moraalista fraseologiaa viljelty sellaisella säännöllisyydellä ja johdonmukaisuudella, etten sanoisi häikäilemättömyydellä kuin Englannissa Ranskassa.¹⁸

Edeltävät lainaukset toimivat esimerkkeinä Forsmanin uskomuksesta, jonka mukaan Ranskan ja Englannin moralismi johti rauhansopimuksen ankaruuteen. Toisaalta hän myös erottelee valtioita toteamalla, että Englannin suhtautuminen Saksaan oli ennen kaikkea sidottu suurvalta-aseman säilyttämiseen ja taloudellisiin pyrkimyksiin. Forsman uskoi Englannin pyrkineen heikentämään Saksaa ja manner-Eurooppaa pitääkseen yllä maailmanlaajuista imperiumiaan sekä vaikutusvaltaansa, mutta menneen rauhanehtoien ankaruudessa – oman etunsa kannalta – liian pitkälle. Englantia Forsman pitää syyllisenä Ranskan ”mielettömän” ulkopoliittikan mahdollistamiseen ja Euroopan aiemmin mainitusti onnettomaan tilaan.¹⁹

Tutkimukseen perustuen voidaan todeta Forsmanin olleen oikeassa kuvaillessaan Saksan ehtoja ankariksi ja musertaviksi. Apusen tulkinta tukee ajatusta vähintään osittain: Hän toteaa ympärysvaltiojen yrittäneen horjuttaa Saksan suurvalta-asemaa talouden ja kaupankäynnin osalta sekä estämään maan uudelleenaseistautumista.²⁰ Valtosen mukaan kontekstia antaa myös Britannian ja Ranskan velkaantuminen Yhdysvalloille, mikä selittää – lukuun ottamatta tarvetta rankaista Saksaa maailmansodan aloittamisesta – sotakorvausten suurta määrää. Korvausten maksamisen viivästyttyä Ranska, yhdessä Belgian kanssa, miehitti Ruhrin talousalueen vuonna 1923, mikä johti Valtosen mukaan inflaation pahenemiseen.²¹ Forsman mainitsee esseensä lopuksi kirjoittaneensa juuri Ruhrin miehityksen aikaan,²² mikä saattaa kieliä tarkoituksenhakuisuudesta korostaa miehityksen olevan jatketta aiempaan suurvaltapolitiikan kehitykseen tai muutoin tuoda esiin kirjoittajan alkuperäinen motivaatio esseensä kirjoittamiseen.

Forsmanille moraalit oli merkittävä osa yhteiskunnallista ja yksilöllistä vastuunkantoa, eikä hänen voida katsoa olleen välinpitämätön aiheen suhteen tai väheksyneen moraalit.²³ On näin ollen kysyttävä, mikä sai Forsmanin katsomaan Englannin ja Ranskan moralismia

¹⁸ Forsman 1935, 79.

¹⁹ Forsman 1935, 86–87.

²⁰ Apunen 2004, 133.

²¹ Valtonen 2018, 12–13.

²² Forsman 1935, 96.

²³ Forsmanin henkilökohtaisissa moraalikäsitelyissä keskeisin piirre on tapakulttuurin kunnioittaminen, joka näyttäytyy muun muassa kristillisten perinteiden ja moraalisten periaatteiden muodoissa. Esimerkiksi esseissä ”Uusi sukupuolimoraali ja moraalit madaltuminen” (1933) ja ”Moraali, uskonto ja kansanvalistus” (1930) Forsman käsittelee uskonnon ja moraalit suhdetta sekä perinteisen siveellisyyden rappeutumista. Ks. tarkemmin Forsman 1935, 209–242.

paheksuvasti, jota hän mielestään havaitsi maiden poliittisessa päätöksenteossa. Vastaus tähän löytyy Forsmanin näkemyksestä politiikan ja moraalien suhteesta. Palataksemme esseeseen ”Englanti, Ranska ja Eurooppa. Poliitikko ja moraalit” voimme todeta, että Forsman koki tarpeelliseksi painottaa moraalien ja politiikan yhteyttä jo esseiden nimissä. Nimi kuvastaa osuvasti esseiden sisältöä eli analyysiä moraalien roolista poliittisessa päätöksenteossa. Forsman kirjoittaa käsittävänsä moraalien ”kokoelmana käskyjä ja kieltoja”, kun taas politiikka on hänen mukaansa ”kansan, valtion, kokonaisuuden elämän edistämistä”. Poliitikko, joka tähtää kokonaisuuden edun toteuttamiseen ja suurempaan hyötyyn, oli Forsmanin mielestä järkevää politiikkaa.²⁴ Forsman kirjoittaa kokonaisuuden edusta moralismin vaihtoehtona ja korostaa rivien välissä ennen kaikkea poliittista pragmaattisuutta ja käytännölläisyyttä. Tämä pragmaattisuus korostuu erityisesti Forsmanin kutsuessa ”todellisuuden aistin” käsityksessä, jota hän havainnollistaa seuraavasti:

Mutta – ja nyt vasta tulemme pääasiaan – se, mikä kunakin hetkenä on kokonaisuuden todellinen etu, se ei ole joka miehen arvattavissa. Sen vaistoavat ja tietävät ainoastaan todelliset valtiomiehet, ne, joilla on riittävästi todellisuusaistia ja siihen perustuvaa arvostelukykyä, vastuun- ja oikeudentuntoa.²⁵

Forsmanille todellisuuden aistin voidaan katsoa merkinneen kykyä havaita yhteiskunnallisen ja poliittisen tilanteen mukaisesti, mikä on käytännöllisesti järkevä keino toteuttaa politiikkaa. Käsitys aistillisuudesta yleisesti on esseissä toistuva teema, johon tutkielman kolmannessa luvussa palataan historian kannalta yksityiskohtaisemmin. Edeltävästä sitaatista voisi toisaalta löytää sisäisen ristiriidan: Jos todellinen, asianmukainen valtiomies toimii vastuun- ja oikeudentunnon avulla, eikö kyse ole tällöin moraalista politiikasta? Edellyttikö Forsman itse moraalista standardeja kritisoidessaan muita moralismista?

Versailles’n rauhan yhteydessä – sekä ulkopoliittikan kontekstissa yleisesti – Forsmanin voidaan olettaa tarkoittavan moraalisuudella poliittista lyhytnäköisyyttä, joka tavoittelee vastustajan rankaisemista pitkän aikavälin ratkaisujen sijaan. Tämän lyhytnäköisyyden voidaan katsoa olevan kirjoittajan mielestä kokonaisuuden edun vastaista, mikä toimii samalla vastauksena aiemmin esitetyille kysymyksille siitä, miksi Forsman paheksui Englannin ja Ranskan moralismia. Keskeistä on huomioida, että kyseessä on moralistisen lähestymistavan kritiikki eikä moraalisten lopputulosten kiistäminen: Kirjoittaessaan kokonaisuuden edun tavoittelusta Forsman katsoo moralismin kulkevan todellisuuden aistin pragmaattisuutta vastaan

²⁴ Forsman 1935, 94.

²⁵ Forsman 1935, 95.

ensisijaisesti siksi, että moralismi merkitsi hänelle tässä kontekstissa ideologisuutta²⁶, eikä suoraan oikean tai väärän olemusta. Näin ollen Forsman ei kritisoinut politiikan ja moraalin liittämistä yhteen itsessään, vaan koki moraalisten pyrkimysten ja ideologisuuden johtavan epämoraalisiin tuloksiin.²⁷ Forsmanin ajatuksen englantilaisesta ja ranskalaisesta politiikanteosta voidaan nähdä heijastavan laajempaa Euroopan rappioitumisen ajatusta, kun aihetta käsitellään hänen valtiomiesajattelunsa näkökulmasta. Teoksessaan Forsman vertaa Versailles'n rauhaa Otto von Bismarckin (1815–1898) harjoittamaan ulkopoliittikkaan:

Mikä hengen vapaus ja syvällisyys, mikä oikeamielisyys ja todellisen valtiomiehen asioihin suhtautuminen tuossa preussilaisessa junkkerissa, mikä ahdasmielisyys, mikä hengen mataluus ja asiallisuuden tappava moraalinen omahyväisyys noissa perin sivilisoiduissa Versailles'n miehissä! Kuin jättiläinen tuo paljon parjattu, ”epämoraalinen” Bismarck valtiomiehenä kohoaa Versailles'in moraalisten kääpiöiden yläpuolelle. [- -] Mutta eikö todellisen valtiomiehen tunnusmerkki ole se, että hän kykenee vapautumaan intohimoista, kun hän suorittaa vastuunalaista tehtäväänsä.²⁸

Vertauskohteena Forsman käyttää Preussin harjoittamaa politiikkaa Itävaltaa (1866) ja Ranskaa (1871) kohtaan, joissa hän katsoo Bismarckin ottaneen sovinnollisemman – toisaalta Ranskan kohdalla kohtuullisen ankaran – roolin suhteessa Preussin muuhun valtion- ja sodanjohtoon sen sijaan, että tämä olisi ainoastaan pyrkinyt kurittamaan sodan häviäjää.²⁹ Bismarck edusti Forsmanille todellisen valtiomiehen historiallista ihannekuvaa, minkä myös Koskimies toteaa kertoessaan historioitsijan vuonna 1942 julkaisemasta teoksesta ”Maailmansota. Poliitiikka ja moraalit”.³⁰ Forsman päätyi lopputulokseen, että juuri todellisten valtiomiesten puute hänen aikansa maailmassa – ”sellaisten, jotka ovat kansallisten intohimojen ja ennakkoluulojen yläpuolella” – on syynä manner-Euroopan vaikeaan tilanteeseen.³¹ Toisaalta Forsman toteaa, ettei historiassa ole toistaiseksi ollut – tai välttämättä tule koskaan olemaankaan – sellaista valtiomiestä, joka kykenisi erehtymättömästi toteuttamaan mainitsemansa todellisuuden aistin ohjaamaa politiikkaa.³² Tämän perusteella hän ei pitänyt edes Bismarckia täydellisenä

²⁶ Forsman uskoi todellisen, asianmukaista politiikkaa tekevän valtiomiehen olevan vapaa ideologiasta, mukaan lukien moraalisesta ideologisuudesta. Näin ollen vastakohtainen eli epäasianmukainen politiikka – tässä kontekstissa Ranskan ja Englannin toiminta Versailles'n rauhansopimuksessa – oli Forsmanille pragmaattisuutta uhkaavaa ideologisuutta. Forsman 1935, 96.

²⁷ ”Ranskan ja osittain Englanninkin moraalinen politiikka silmänsä edessä ei mielestäni voi päätyä muuhun kuin siihen, [- -] että moraalinen politiikka [- -] tekee politiikan epämoraaliseksi tai ainakin jyrkentää sen epämoraalisuutta.” Forsman 1935, 94.

²⁸ Forsman 1935, 83.

²⁹ Forsman 1935, 82–83.

³⁰ Koskimies 1975, 36.

³¹ Forsman 1935, 96.

³² ”Jos valtiomies kykenisi näkemään ja elämään todellisuuden pohjia myöten, niin hänen politiikkansa olisi ehdottoman asiallista ja siis myös ehdottoman moraalista. Mutta tällaista valtiomiestä ei ole koskaan ollut eikä

valtiomiehenä, vaikka Bismarck edustikin Forsmanille esimerkillistä ja pragmaattista valtiomiestä.

Johdannossa huomioin, ettei toisen maailmansodan merkkien ilmaantumista voida pitää itseselvyytenä aikalaisten näkökulmasta vaan aiheetta on tarkasteltava suhteessa kontekstiin. Forsmanin tapauksessa hänen ei voida todeta ennustaneen yksityiskohtaisesti tulevaa suurso-
taa, vaikka hän osuukin tiedostamattaan oikeaan kirjoittaessaan Versailles'n rauhasta: ”Se [Ranska] luulee menettelyllään tekevänsä kostosodan mahdottomaksi, mutta saattaa kysyä, eikö se prokrustespolitiikallaan juuri jouduta sitä.”³³ Edeltävän lainauksen perusteella Forsman epäili Ranskan kykyä estää politiikallaan tulevia konflikteja Saksan kanssa, ennustaen samalla Saksan aikeita vastata ”kostosodalla” Versailles'n ankariin ehtoihin.

Forsmanin kuvaukset Kansainliitosta laajentavat – omalla itsenäisellä ja yksilöllisellä tyyli-
lään – suomalaista näkemystä liitosta sekä yleisesti toista maailmansotaa edeltävistä riskiteki-
jöstä. Kansainliiton suhteen hänen voidaan katsoa olleen skeptinen, pitäen liittoa omien sano-
jensa mukaan ”tyypillisenä valtiollisen ideologian tuotteena”. Esseessä ”Ideologia ja poli-
tiikka” (1926) hän kirjoittaa olevansa epäileväinen Kansainliiton kyvystä estää aseellisia kon-
flikteja, erityisesti silloin, jos suurvaltojen näkemykset käsillä olevasta tilanteesta olisivat tois-
tensa kanssa ristiriidassa. Esimerkkeinä valtioista, jotka uhmasivat Kansainliiton arvovaltaa,
Forsman mainitsee Italian ja Puolan.³⁴ Apunen teos vahvistaa Forsmanin kertomaa: Hänen
mukaansa Kansainliitto epäonnistui rauhan edistämisessä silloin, kun yksi konfliktin osapuo-
lista oli suurvalta. Liiton uskottavuus kärsi toistuvien aseellisten konfliktien seurauksena,
joista yhtenä Apunen mainitsee Italian hyökkäyksen Etiopiaan vuosina 1935–36.³⁵ On kuiten-
kin todettava, että Forsmanin alkuperäinen essee ilmestyi jo vuonna 1926 eli selvästi ennen
Italian hyökkäystä. Apunen mukaan Kansainliitto oli pitkälti menettänyt arvovaltansa ennen
toista maailmansotaa, johon osaltaan vaikuttivat Saksan ja Japanin eroaminen liitosta sekä
Yhdysvaltojen jääminen kokonaan ulkopuolelle.³⁶

arvattavasti koskaan tule olemaankaan. Sen vuoksi suurimpienkin valtiomiesten politiikka on ollut jossakin mää-
rin hapuilevaa ja harhaan viepää.” Forsman 1935, 95.

³³ Samassa yhteydessä Forsman kirjoittaa – kuten muissakin kohdissa ”Englanti, Ranska ja Eurooppa. Poliitiikka ja moraali” -esseen varrella – Ranskan Versailles'n politiikan palvelevan lähinnä Englannin etua estämällä man-
ner-Euroopan yhdistymisen. Tämä tuo esiin Forsmanin aiemmin esseessään esittelemän näkemyksen, jonka mu-
kaan manner-Euroopan epäyhtenäisyys on Englannin suurvalta-asemalle eduksi, ellei edellytyskin. Forsman to-
dennäköisesti katsoi Ranskan politiikan ennustavan manner-Euroopalle tulevaisuutta, jossa alueen valtiot ovat
alttiita keskinäiseen kamppailuun ja intressien vastakkainasetteluun. Forsman 1935, 90.

³⁴ Forsman 1935, 34.

³⁵ Apunen 2004, 143.

³⁶ Apunen 2004, 145.

2.2 Suomalaisen politiikan ja kansanvallan kehityskulku

Suomalaista yhteiskuntaa tarkastellaan teoksessa muuta Eurooppaa laajemmin. Suomen sotienvälinen aika ja yhteiskunnallinen tilanne voidaan kokonaisuudessaan nähdä tulenarkoina: Sisällissota vuonna 1918 oli heikentänyt vastaitseenäistyneen valtion kansallista yhtenäisyyttä ja yhteiskunnallista tasapainoa, mikä osaltaan johti suomalaisten keskeiseen ideologiseen kamppailuun 1920–40-lukujen varrella eli Forsmanin viimeisinä elinvuosikymmeninä. Koskimies totesi sisällissodan vaikutuksesta Forsmaniin: ”Nuo tulevat tapahtumat, jotka keskittyivät vuoden 1918 kapinaan ja sotaan, muuttivat monessa kohden Forsmaninkin katsomusta vieden sen yhä konservatiivisempaan suuntaan.”³⁷ Sisällissota ja sitä edeltävät ja seuraavat tapahtumat vaikuttivat suuresti vaikutusta siihen, millä tavoin Forsman näkee suomalaisen poliittisen aatteellisuuden, erityisesti liittyen vasemmistolaisuuteen, sosialismiin ja kommunismiin.

Esseessä ”Suomalainen kansanvalta”, alkuperäisesti vuodelta 1931, Forsman käsittelee suomalaisen politiikan ja demokratiakehityksen suuntaa. Aiheesta hän kirjoittaa suomalaisten puolueiden, valtion ja lakien näkökulmasta, tarkoituksenaan havainnoida suomalaisen kansanvallan ja poliitikanteon ominaispiirteitä. Forsman kirjoittaa kansanvallan aatteesta yleisluontoisesti seuraavasti:

Siihen katsoen että varattomat, alimmalla sivistystasolla olevat väestökerrokset ovat joka kansassa suurena enemmistönä, pitäisi kansanvallan, joka perustuu yleiseen, yhtäläiseen, välittömään äänioikeuteen, viedä siihen, että juuri nämä kansankerrokset tai oikeammin sanoen niiden johtajat saavat ratkaisevan vaikutusvallan valtion asioihin. Näin ei kuitenkaan suurissa sivistysmaissa ole tapahtunut. Niissä varakas ja sivistynyt väestöluokka on edelleen säilyttänyt enemmän tai vähemmän määräävän aseman myös valtioelämässä.³⁸

Forsman mainitsee myöhemmin muiden sivistysmaiden viittaavan muun muassa Englantiin ja Yhdysvaltoihin. Englannin varakkaiden ja sivistyneistön edustusta valtionhallinnossa Forsman selittää alempien kansanluokkien kunnioituksella ylimystöä kohtaan sekä rahankäytön tehokkuudella poliittisten tavoitteiden saavuttamisessa. Yhdysvaltojen tilannetta hän taas selittää lähes yksinomaan rahan ja yksityisen pääoman perusteella toteamalla:

Suurpääoma panee siellä [Yhdysvalloissa] liikkeelle suunnattomat rahamäärät sanomalehdistön, yhdistysten, yleisen mielipiteen valloittamiseksi, puhumattakaan niistä runsaista lisistä, jotka se antaa puolueiden vaalirahastoihin. [- -] Rahalla on

³⁷ Koskimies 1975, 13.

³⁸ Forsman 1935, 61.

valta, raha hallitsee, sanoo Richard Lewinsohn [- -] Ja tätä asiain tilaa pidetään Yhdysvalloissa aivan luonnollisena ja oikeana, sillä kaikkien mielestä taloudelliset intressit ovat kansakunnan tärkeimmät ja sen vuoksi on politiikankin alistuttava palvelemaan niitä.³⁹

Esseen pääaiheen, suomalaisen kansanvallan ja demokratian Forsman katsoo eroavan muista länsimaista, kuten kahdesta aiemmasta. Hänen näkemyksensä mukaan pääomalla ei Suomessa ole ollut merkittävää poliittista vaikutusvaltaa. Teollisuuden ja kaupan aloilla oli heikko edustajisto eduskunnassa.⁴⁰ Esseen pohjalta on perusteltua sanoa, ettei kirjoittaja pidä edeltävää näkemystään – teollisuuden ja kaupan edustuksen puutetta – positiivisena ilmiönä. Forsman katsoi, että alimmat kansankerrokset eivät kykene ajamaan yhteisen hyödyn mukaista politiikkaa teollisuuden ja kaupan alojen puolesta:

Sillä alimmissa kansankerroksissa, joilla ei ole minkäänlaista käsitystä kokonaisuuden edusta, kaikki keskittyy pyrkimykseen saada taloudellinen asemansa parannetuksi. Ne näkevät ympärillään paremmissa oloissa eläviä, mikä varsinkin meidän kansallemme ominaisessa psyykessä herättää kateutta ja vihaa näitä parempiosaisia kohtaan. Jollei näitä tunteita vielä ollut olemassa, niin ainakin sosialistit osasivat pitää huolen siitä, että ne saatiin syntymään. Työväki voi päästä tarkoitustensa perille vain luokkataistelulla, sanoivat he, mutta luokkataistelua ei voida käydä, ellei sen pohjana ole luokkaviha.⁴¹

Edeltävästä lainauksesta tulee ilmi paitsi Forsmanin tapa liittää kansoihin ja ihmisryhmiin psykologisia piirteitä myös suora väite alempien kansanluokkien itsekeskeisyydestä sekä viittaus luokkavastakkainasettelun keinotekoisuuteen. Kokonaisuuden edulla Forsman tarkoittaa lopputuloksellisesti talouden, teollisuuden ja kaupan alojen huomioon ottamista päätöksen teossa. Eduskunta, valtiollisena rakenteena, ei Forsmanin mielestä silloisessa tilassaan – eli suurella vasemmistoedustuksella – pyrkinyt toteuttamaan hänen mielestään kokonaisuuden edun mukaista politiikkaa.⁴² Forsman kuvaa näkemystään yhteiskuntaluokkien välisistä suhteista seuraavasti:

Ne [johtavat talouspiirit ja virkamiehistö] etupäässä ovat saaneet maksaa uusien kokeilujen ja reformien kulut. Heidän kannaltansa katsoen suomalainen kansanvalta ei pääasiassa ole muuta kuin alempien kansanluokkien vihaan ja kateuteen perustuvaa, ylempien luokkien kustannuksella tapahtuvaa haihattelua ja etuilemistä. Se matala taso, jolle valtiollinen elämämme on vajonnut, on sitä paitsi näissä piireissä synnyttänyt voittamatonta vastenmielisyyttä ja itse eduskunnan

³⁹ Forsman 1935, 61–62.

⁴⁰ Forsman 1935, 62.

⁴¹ Forsman 1935, 64.

⁴² Forsman 1935, 68–69.

halveksimista, niin että moni pystyvä henkilö, jolla olisi ollut tilaisuus päästä eduskuntaan, on mieluummin pysynyt syrjässä.⁴³

Edeltävistä lainauksista on havaittavissa Forsmanin pettymys suomalaisen valtiolliseen toimintaan. Hän katsoo kasvavan vasemmistolaisuuden sekä luokkavihan juurtuneen syvälle eduskunnan toimintaan, mikä Forsmanin silmissä piti politiikasta kiinnostuneita etäällä. Suomen osalta Forsman koki, että eduskunnan vasemmistoedustus ja vallan siirtyminen alemmille kansanluokille – kaupunkien työväelle ja maaseudun tilattomille – osoittaa kehityksen olevan päinvastaista kuin muissa, sivistysmaiksi katsomissaan valtioissa. Suomen poliittisen kehityksen hän katsoi olleen itsenäistymisen jälkeen vahvasti vasemmistovoittoista.⁴⁴ Forsman toteaa puoluejakaumasta seuraavasti:

Suurimmat puolueemme, sosialistit ja maalaisliitto, ovat puhtaita vasemmistopuolueita, samaten pieni edistyspuolue, eivätkä kokoomus ja ruotsalainen puolue myöskään ole tässä kohden aivan viattomia.⁴⁵

Sosialidemokraatit (SDP) sekä Maalaisliitto olivat Forsmanin silmissä selviä vasemmistopuolueita, mutta hän kritisoi lyhyesti myös Kokoomusta ja Ruotsalaista puoluetta. Valtosen mukaan Forsman uskoi kaikkien puolueiden jakavan vastuun vasemmiston leviämisestä itsenäisyyden aikana.⁴⁶ Eräänä osana tätä vastuuta voidaan pitää sitä tapaa, jolla Forsmanin mielestä käsiteltiin sisällissodan punaisia sodan jälkeen:

Vuoden 1918 kapinan jälkeen olisi luullut tulevan ankaran reaktion. Niin ei kuitenkaan käynyt. Heti aloitetut armahdukset osoittivat, että vaikutusvaltaisissa porvarillisissa piireissä kapinaa pidettiin vain pienenä erehdyksenä, joka oli niin pian kuin mahdollista likvidoitava. Koettiin lempeydellä saada aikaan kansan ”eheyttäminen”. Tämä oli varmasti väärä psykologinen ote.⁴⁷

Forsmanin näkemyksen mukaan punaisten kohtelu sisällissodan jälkeen ei ollut riittävän ankaraa.⁴⁸ Hän ei kuitenkaan perustele näkemystään moraalisesti vaan viittaa kirjoittamansa loppuksi psykologisiin vaikutuksiin, joita armahduksilla hänen katsomansa mukaan oli suomalaisessa poliittisessä kehityksessä. Forsman yhdistää sosialidemokraatit sisällissodan punaisiin kirjoittamalla seuraavasti:

Väitetään kyllä, että sosiaalidemokraatteihin nähden tämä menetelmä [armahdukset] veivät tulokseen, koska tämä puolue muka nyt muuttui todella

⁴³ Forsman 1935, 69.

⁴⁴ Forsman 1935, 67.

⁴⁵ Forsman 1935, 67.

⁴⁶ Valtonen 2018, 66.

⁴⁷ Forsman 1935, 68.

⁴⁸ Forsman 1935, 68.

länsimaalaiseksi, s. o. luopui väkivaltaisen yhteiskunnallisen mullistuksen haaveesta. Mutta eiköhän tämä muodonmuutos ollut vain pinnallinen? [- -] va-
kaumukseni on, että joukot ja useat johtajatkin ovat, jos vain pienikin mahdolli-
suus ilmenee, heti valmiit uusimaan vuoden 1918 yrityksen.⁴⁹

Kirjoittaja suhtautuu jyrkästi ajatukseen SDP:n muuttumisesta sisällissodan jälkeen, vaikka hän pian edellisen jälkeen tunnustaa sosialidemokraattien johdon joukossa olevan myös ”länsimaistuneita” ja ”väkivallasta luopuneita” henkilöitä.⁵⁰ Samalla hän mainitsee länsimaistumisen merkitsevän tässä yhteydessä ”väkivaltaisen mullistuksen haaveesta luopumista”, mikä on todennäköisesti rinnastus lokakuun vallankumoukseen Venäjällä vuonna 1917. Varesen mukaan sosialidemokraattien osallistuminen hallitusvastuuseen 1920-luvulla on nähty merkinä suomalaisen yhteiskunnan ja demokratian toipumisesta sisällissodan jälkeen, mistä havainnollistuksena toimi Väinö Tannerin hallitus vuosina 1926–1927.⁵¹

Edeltävien lainauksien pohjalta on perusteltua todeta, että Forsman näki punaisten armahdukset sekä sosialidemokraatteihin suhtautumisen maltillistumisen syynä eduskunnan vasemmistoedustuksen kasvulle. Aiemmin esitelty lainaus ”väärästä psykologisesta otteesta” liittyy oletettavasti sodanjälkeisen SDP:n osallistamiseen hallitustoimintaan, minkä Forsman näki lähihistorian valossa selityksenä havaitsemalleen kehitykselle. Tästä näkökulmasta katsottuna Forsmanin voidaan nähdä kirjoittaneen jälleen poliittisesta lyhytnäköisyydestä. Koskimiehen mukaan Forsmanilla oli nuorempana suhteellisen positiivinen suhtautuminen työväenliikkeeseen, mutta hän ei toisaalta ollut itse sosialidemokraatti.⁵² Voidaan kuitenkin *Mihin olemme menossa?* -teoksen sisältämien esseiden valossa todeta, että Forsman oli esseiden kirjoitusai-
kaan siirtynyt vankasti kritisoimaan vasemmistoa ja näkemään sen uhkana. Esseistä ei jää epäselväksi, että kirjoittajalla on vahvoja konservatiivisia ja oikeistolaisia aatteita, joissa korostuvat erityisesti maltillisuus muutoksissa, kunnioitus tapakulttuuria kohtaan sekä kristillisyyt.⁵³ Hän toteaa konservatiivi- ja oikeisto-termeistä seuraavasti:

Nimitys konservatiivi, vanhoillinen, joka käsitetään aivan kirjaimellisesti ja siis väärin, on ollut miltei haukkumasana, jonka jokainen on torjunut luotaan. Parempi

⁴⁹ Forsman 1935, 68.

⁵⁰ Forsman 1935, 68.

⁵¹ Vares 1991, 66.

⁵² Koskimies 1975, [7].

⁵³ ”Ne, joissa tämä aisti [historian aisti eli kunnioitus traditiota kohtaan] on elävä, eivät erikoisesti harrasta uudistuksia, he ryhtyvät niihin vain silloin, kun ne ovat ihan välttämättömiä, varovasti ja koettaen säilyttää vanhasta pohjasta niin paljon kuin suinkin mahdollista.” Forsman 1935, 193.

kurssiarvo näyttää olevan noilla epämääräisillä sanoilla oikeisto, oikeistolainen, oikeistolaisuus.⁵⁴

Kokonaisuudessaan Forsmanin näkemykset kansainvälisen politiikan ja Suomen tilanteesta kuvastavat epävarmuutta, jota hän koki aikansa yhteiskunnan tulevaisuutta kohtaan. Suomen osalta hän katsoi, että rappeutunut kansanvalta esti tilanteen edellyttämiä toimijoita pääsemästä valtaan, jolloin alempien kansanluokkien edustajat – joiden Forsman katsoi taipuvan äkkipikaiseen aatteellisuuteen, epätodennukaiseen vastakkainasetteluun sekä kateuden kaltai-
siin paheisiin – pääsivät vallankahvaan.

⁵⁴ Forsman 1935, 67–68.

3 Intuitiivinen historiantulkitsija

3.1 Forsmanin historiakäsitys ja historian aisti

Historialla voidaan katsoa olevan keskeinen rooli siinä tavassa, jolla Forsman hahmottaa ympärillään olevaa yhteiskuntaa ja sen herättämiä kysymyksiä. Vastausten löytämistä historiasta voidaan pitää koko teoksen perustana, jolle suurin osa Forsmanin yhteiskuntakritiikistä pohjaa. Tästä syystä on kysyttävä, millaiselle historialliselle tiedolle Forsman antoi ajattelussaan arvoa. Tapahtumat, kuten Versailles'n rauha tai Suomen sisällissota, voidaan nähdä luonnollisena historioitsijan keinona yhdistää menneisyys nykyhetkeen. Ne eivät kuitenkaan muodosta kokonaiskuvaa, Forsmanin laajempaa käsitystä historiasta, sen olemuksesta ja merkityksestä. Tuon tässä ja seuraavassa alaluvussa Forsmanin historiakäsityksen esiin yhtäältä itsenäisenä ajatusmaailmana ja toisaalta yhdistämällä hänen ajatuksiaan vaikutusvaltaisempaan historialliseen ajattelijaan, jonka kädenjäljen moni on Forsmanin ajattelussa havainnut.

Miesmaan mukaan Forsmanille oli ominaista etsiä ”hämmentävien ilmiöiden takaa loogista lainalaisuutta”.⁵⁵ Koskimies puolestaan piti isäänsä loogisena kirjoittajana, ainakin Forsmanin vuonna 1912 julkaiseman *Mistä syystä sosialismi levisi Suomen maalaisväestön keskuuteen? Mietteitä* -teoksen aikaan.⁵⁶ Toisaalta hän toteaa, ettei Forsman ollut sitoutunut tarkkaan tieteellisen metodin noudattamiseen vaan oli kriittiseltä ajattelutavaltaan enimmäkseen itsenäinen.⁵⁷ Forsmanin voidaan sanoa olleen looginen yhteiskunnan ja historian tulkitsija siinä merkityksessä, että hänellä oli – kuten aiemmin totesin – tapana etsiä aikansa tapahtumille selityksiä, joista useat hän löysi historiallisesta kontekstista. Kirjoittajan loogisuus kulkee kuitenkin metodista pintaa syvemmillä, minkä Miesmaa oletettavasti on havainnut. Forsmanin käsittelemä logiikka havaitsemiensa ilmiöiden taustalla ei ollut ainoastaan osoitus hänen omasta päättelyprosessistaan vaan ennen kaikkea osoitus ilmiöiden luontaisesta logiikasta; prosessista, joka on havaittajansa ulkopuolella. Forsmanin kokoelmateos *Mihin olemme menossa?* on kirjoittajansa pyrkimys havainnollistaa itseään ympäröivien ilmiöiden ja tapahtumien historiallisia prosesseja.

Loogisten rakenteiden havaitsemisen voidaan nähdä piilevän Forsmanin historiakäsityksessä. Esimerkkinä tästä mainittakoon hänen kokoelmateoksensa myöhäisin essee ”Suomalaisuus ja

⁵⁵ Miesmaa 1967.

⁵⁶ Koskimies 1975, 8.

⁵⁷ Koskimies 1975, 41.

ruotsalaisuus Suomessa” (1935), jossa Forsman kirjoittaa 1800-luvun ja 1900-luvun alun suomalaisesta kansallisuusliikkeestä sekä ruotsinkielisen sivistyneistön suhteesta siihen. Esseensä hän lopettaa näkemyksensä ”historian logiikasta” kuvaillessaan sitä, miksi suuri osa suomalaisesta, ruotsin kieleen positiivisesti suhtautuvasta sivistyneistöstä karttoi suomen kieltä:

Perimmäisenä syynä oli tietenkin se, että se [ruotsimielinen ylimystö] ei oivalta-
nut, mitä silloinen ajankohta siltä vaati. Sen kielteisyys johtui siis ennen kaikkea
lyhytnäköisyydestä, etten sanoisi sokeudesta, s. o. kykenemättömyydestä. Mutta
kykenemättömyys on jotakin, jolle ei voi mitään. Käsitykseni mukaan historiassa
ei voi tapahtua muuta kuin mitä siinä tapahtuu. Mutta olipa tämä käsitys oikea tai
väärä, se ainakin on varmaa, että myös elämällä ja historialla on logiikkansa, ja
sen on – armotonta.⁵⁸

Forsmanin mukaan Suomen ruotsinkielisen ylimystön suhtautuminen suomen kieleen johtui pohjimmiltaan kykenemättömyydestä havaita, mitä senhetkinen todellisuus olisi edellyttänyt. Hieman ennen edellistä sitaattia hän toteaa kansallisen heräämisen olleen väistämätöntä, minkä vuoksi suomen kielen oli hänen mukaansa oltava osana kansalliskulttuurin luomista.⁵⁹ Sitaatin pohjalta on epäilemättä merkityksellistä kysyä, mitä Forsman tarkoittaa puhuessaan elämän ja historian logiikasta. Koskimies tulkitsee esseetä ja edeltävää sitaattia seuraavasti: ”Forsman päätyy siihen tulokseen, että historian nemesis on pian kohteleva armottomasti ruotsalaistemme kansallista eristäytymistä, linnoittautumista kieleensä ja kulttuuriinsa.”⁶⁰ Tällä Koskimies oletettavasti tarkoittaa ruotsinkielisen sivistyneistön jääneen Forsmanin silmissä historian väärälle puolelle, mihin jälkimmäisen mainitsema ”historian logiikan armottomuus” tämän perusteella viittaisi. Forsman ei kuitenkaan kritisoi kyseistä sivistyneistön osaa varsinaisesti epämoraaalisuudesta vaan – kuten edellisessä käsittelyluvussa esitettyjä ranskalaisia ja englantilaisia – poliittisesta lyhytnäköisyydestä.

Myös Forsmanin toteamus ”historiassa *ei voi* tapahtua muuta kuin mitä siinä tapahtuu” on tulkinnallisesti kiintoisa, sillä hän kirjoittaa tämän jälkeen käsityksensä saattavan olla ”oikea tai väärä”. Toisin sanoen hän tiedostaa käsityksensä monitulkintaisuuden, mutta hän ei tästä huolimatta tarkenna esittämäänsä näkemystä. Lausahdus saattaa yksinkertaisesti todeta, että historiallisten tapahtumien – kuten ruotsinkielisen sivistyneistön negatiivisen suhtautumisen suomen kieleen – kulkuun ei ole jälkikäteen mahdollista vaikuttaa; tapahtumat etenivät kuten etenivät. Forsmanin lausahduksen voidaan tulkita sisältävän jokseenkin deterministisen sävyn,

⁵⁸ Forsman 1935, 147.

⁵⁹ Forsman 1935, 146–147.

⁶⁰ Koskimies 1975, 30.

joka johdattelee ajattelemaan historiallisia tapahtumia kausaalisisina, ellei lähes väistämättöminä. Tästä näkökulmasta Forsmanin esittämä toteamus elämän ja historian logiikan armottomuudesta saa toisenlaisen merkityksen, jossa korostuu – aiemmin käsitellyn historian vääriä puolelle jäämisen ohessa – tapahtumien armoton ennaltamäärityneisyys.

Esseensä ”Sosialismi, marxilaisuus ja me” (1923) alussa Forsman kirjoittaa olevan laajalti tiedostettu ”tosiasia”, että ihmisten teot johtavan usein ennalta-arvaamattomiin seurauksiin, joita he eivät ole toimiessaan tarkoittaneet. Kirjoittaja ei käsittele edeltävää lähtökohtaisesti negatiivisena ilmiönä: Hän mainitsee valtioiden ja kansakuntien kaltaisten laajojen kokonaisuuksien muodostumisen esimerkkinä päätöksenteosta, jolla on ollut tarkoituksettomia seurauksia.⁶¹ Forsman toteaa ihmisen päätöksenteon ajoittaisesta tiedostamattomuudesta seuraavasti:

Mutta jos nyt todella on niin, että nämä elämänkokonaisuudet [yhteisöt⁶²] kyllä ovat syntyneet ihmisten toiminnan välityksellä, mutta ilman heidän tietoista ja tahallista tarkoitustaan, niin ei voi olla kysymättä, mikä se on, joka tällä omituisella tavalla johtaa kehityksen kulkua. Asia on mielestäni siten kuin Hegel ja moni muu ovat sen selittäneet, nim. siten, että tässä on toimimassa korkeampi, yli-yksilöllinen henkinen voima, joka vaikuttaa ihmishengessä ja sen välityksellä. Annameko sille nimen maailmanhenki, kulttuurisielu tai Jumala, se on kysymys, johon meidän ei tässä yhteydessä tarvitse kajota.⁶³

Edeltävässä lainauksessa Forsman tuo esiin mahdollisuuden, jonka mukaan ihmisen tiedostamattoman toiminnan taustalla saattaisi olla ”yliyksilöllinen” toimija, yksilön ulkopuolinen tai yksilöitä yhdistävä henkinen olemus. Koskimiehen näkemyksen mukaan edeltävä sitaatti – historian logiikkaa käsittelevän lainauksen ohella – on kuitenkin poikkeava Forsmanin yleisessä kirjoitus- ja ajattelutavassa, ja nostaa esille aiheellisen kysymyksen, onko Forsman poikennut lainausten kohdalla todellisuuden ja todellisuusaistin käsityksistään.⁶⁴ Käsitellessään samaa lainausta aiemmin hän toteaa, että Forsmanilla oli ”tämäntapaisista spekulatiivisista poikkeamista huolimatta” taipumusta ”palata empiriaan”,⁶⁵ millä Koskimies oletettavasti tarkoittaa empiirisen – konkreettisen tai aistillisen – tiedon käyttämistä päättelyssä.

Lainauksen sisältämä viittaus saksalaiseen filosofiaan G. W. F. Hegeliin (1770–1831) saattaa osaltaan kertoa Forsmanin perehtyneisyydestä tämän historianfilosofiaan, joskaan Koskimies ei omassa teoksessaan mainitse Hegelin olleen Forsmanille merkittävä inspiraation lähde.

⁶¹ Forsman 1935, 148.

⁶² ”[- -] sellaiset kuin valtio, kansakunta, kansantalous, maailmantalous.” Forsman 1935, 148.

⁶³ Forsman 1935, 148–149.

⁶⁴ Koskimies 1975, 31.

⁶⁵ Koskimies 1975, 17.

Esseen pohjalta jää arvoitukseksi, keitä Forsman tarkoittaa kirjoittaessaan Hegelin ohella ”monista muista”. Yhtäältä kyse on saattanut olla Hegelin historianfilosofiaa seuranneista, mutta toisaalta myös muut tulkinnat yliyksilöllisyydestä ovat mahdollisia.⁶⁶ Perustuen tähän epävarmuuteen, jätän hegeliläisen ajattelun käsittelyn tutkielman ulkopuolelle, osin myös suurempien inspiraation lähteiden valossa, joita tässä luvussa käsitelen. Kuitenkin myöhemmän tutkimuksen potentiaalia Forsmanin ja hegeliläisyyden suhteesta ei voi kokonaan poissulkea.

Vaikka Forsman olikin tietoinen loogisten rakenteiden olemassaolosta, jossa keskiössä on syy–seuraus-suhteen eli kausaliteetin havaitseminen, on hänen ajattelutavastaan havaittavissa tätäkin vahvempi voima: Aistillisuus ja vaistomaisuus, jotka näyttäytyivät myös toisessa luvussa käsitellyssä todellisuudenaistin käsitteessä. Forsmanin maailmankuvaan yleisesti liittyvä vahva käsitys tietämättömyydestä ja sen hyväksymisestä. Tämä intuitiivinen näkökulma, jota voidaan pitää Forsmanille ominaisena, ulottuu paitsi hänen todellisuusaistiajatteluunsa myös hänen historiakäsitykseensä. Alun perin vuonna 1925 julkaisemassaan esseessä ”Koulu ja elämä” Forsman kirjoittaa koulutuksen ja sivistyksen yhteiskunnallisesta arvosta käsitellen aiheen yhteydessä historian merkitystä tiedonalana sekä merkityksellisenä näkökulmana yhteiskuntaan. Essee on keskeinen Forsmanin historiakäsityksen kannalta, sillä hän määrittelee kirjoituksessaan, millainen historiallinen tieto on arvokasta ja mihin tarkoituksiin. Tähän olennaisesti liittyvä käsite on Forsmanin käyttämä ”historian taju”, josta hän kirjoittaa seuraavasti:

Mitä historian taju, historiallinen mieli oikeastaan on? Eikö se ole jotakin, joka kulkee verissä, jotakin, joka ainakin edellyttää määrätynlaista sielullista ympäristöä, sellaista, jossa menneisyys elää vielä nykyisyytenä, jossa se voimakkaasti ilmenee tavoissa, katsomuksissa ja laitoksissa, joka huokuu rakkautta ja pieteettiä traditiota kohtaan.⁶⁷

Historian taju, josta käytän tutkielmassa ajoittain synonyymiä historian aisti, merkitsi Forsmanille vaistomaista kykyä nähdä menneisyys nykyhetkessä. Hän ei kuitenkaan tyytynyt ainoastaan tiedostamaan yhteiskunnan perinteiden ja rakenteiden olevan jäänteitä menneisyydestä. Lainauksen viimeisistä sanoista voidaan todeta, että historiallinen näkökulma oli Forsmanin nähden kunnioitusta menneisyydestä säilyneitä merkkejä kohtaan.⁶⁸ Ennen kaikkea kyse on

⁶⁶ Suomalaisen filosofisen perinteen vertaaminen Forsmanin ajatteluun olisi mahdollinen tutkimuskohde. Mikko Salmela toteaa Hegelin ja Snellmanin filosofisista samankaltaisuuksista seuraavasti: ”Hegelin ja Snellmanin historianfilosofinen idealismi, jonka mukaan yksilöitä ja yhteisöjä voidaan tarkastella omia lainalaisuuksiaan noudattavan laajemman kokonaisuuden, kuten maailmanhistoriallisen ”objektiivisen hengen” tai ”kansanhengen” mielekkäinä osina [- -].” Salmela 1999, 176.

⁶⁷ Forsman 1935, 192.

⁶⁸ Forsman 1935, 192

hänen silmissään historian elävöittävydestä.⁶⁹ Toisin sanoen Forsman antaa merkitystä – eli määrittelee arvon – kyvyille havaita historian ja nykyhetken suhdetta, jolloin historian tajun voidaan katsoa poikkeavan empiirisestä, syy–seuraus-suhteeseen pohjautuvasta, historiantutkimuksesta ja -tulkinnasta.

Forsman ei niinkään esitä empiirisen historiantutkimuksen korvaamista vaan asettaa esseessään vastakkain historian tajun ja historian tiedollisen oppimisen. Hänen tarkoituksensa oli määrittellä, millaista historian opetuksen tulisi olla, jotta historian tajua – historiallista näkökulmaa ja menneisyyden jäänteiden kunnioitusta – olisi mahdollista oppia. Forsman katsoi, että historian opetukselle asetettiin hänen aikanaan kaksi pääasiallista tehtävää: Yhtäältä historian tajun kehittäminen oppilaissa ja toisaalta yhteiskunnallisen arvostelukyvyn kehittäminen. Jälkimmäistä hän piti valtiollisena ja poliittisena kasvatuksena.⁷⁰ Forsmanin voidaan kuitenkin katsoa suhtautuneen skeptisyydellä siihen, onko historian tiedollisella opetuksella todellisuudessa merkitystä kummankaan edellä mainitun vaatimuksen kannalta. Hän perustelee esseessään näkemystään laajasti, kuten kirjoittaessaan historian tajun luonteesta seuraavasti:

Minun nähdäkseni historian taju, niinkuin kaikki, mikä ihmisillä on syvässä, on jotakin irrationaalista. Kuinka olisi mahdollista saada se syntymään rationaalisilla menetelmillä.⁷¹

Edeltävässä lainauksessa Forsman viittaa historian tajun olevan irrationaalista ja täten haasteellista opettaa sitä rationaalisilla menetelmillä eli tietoisella historiallisen tiedon oppimisella.⁷² Käytän tutkielmassa historian aistista sekä todellisuusaistista paikoittain sanaa intuitiivinen, koska Forsman – yhdistäessään rationaalisuuden ja empiirisesti opetettavan tiedon toisiinsa – viittaa irrationaalisuuden olevan vaistomaisuudesta huolimatta luonteeltaan epäempiiristä. Käsitteiden alkuperä on itsessään kiinnostava kysymys. Forsman ei tuo esseessään ilmi, onko hän sisäistänyt rationaalisuuden ja irrationaalisuuden käsitteet toiselta kirjailijalta tai ajattelijalta. Hän ei myöskään mainitse suoraan niiden alakohtaista taustaa, joita voisivat olla mahdollisesti psykologia⁷³ tai Forsmania kiinnostanut sosiologia. Koskimiehen kertoman

⁶⁹ ”Tosiasiä lienee kuitenkin, että hyvä kirja on tässä suhteessa aina vaikuttanut elähdyttävämmiin kuin koulussa saatu opetus.” Forsman 1935, 197–198.

⁷⁰ Forsman 1935, 192.

⁷¹ Forsman 1935, 193.

⁷² Esseessä keskitytään analysoimaan tiedollisen opetuksen hyödyllisyyttä elämään valmistelevana menetelmänä, joten rationaalisten menetelmien voidaan olettaa kyseisessä kontekstissa tarkoittavan empiirisen tiedon juurruttamista oppilaisiin. Forsman 1935, 193.

⁷³ Forsmanin esheet eivät yleisesti ottaen viittaa sisällöltään laajempaan psykologiseen tietämykseen. Toisaalta kirjoittajalla voidaan katsoa olleen taipumusta yksilöiden ja ryhmien mielentilan sekä motivaatioiden analyysiin, eli eräänlaiselle psykologisoinnille. Lisäksi Koskimies huomioi omassa teoksessaan, että Forsmanin viimeiset elinvuosikymmenet olivat nousun aikaa psykoanalyysin ja elektroniikan saralla. Koskimies 1975, 31.

mukaan Forsman oli 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa perehtynyt muiden muassa Max Weberin (1864–1920) kansantaloudellisiin näkemyksiin,⁷⁴ mikä voisi viitata Weberin vaikutukseen Forsmanin rationaalisuutta ja irrationaalisuutta koskevassa ajattelussa. Tämä mahdollisuus pohjautuu kuitenkin olettamukselle, joten käsitteiden alkuperä säilyy epäselvänä. Voidaan kuitenkin todeta edeltävän lainauksen valossa, että irrationaalisuus – mahdollisista vaikutteista huolimatta – merkitsi Forsmanille epäkonkreettista vaistoa, joka on syvällä ihmisen mielessä tai sielussa. Mikäli rationalismi yhdistetään tietoisuuteen – tässä kontekstissa historiallisen tiedon ulkoa opettelemiseen – on oletettava irrationaalisuuden merkitsevän vähintään joltain osin joko tiedostamattomuutta tai alitajuntaa. Tästä näkökulmasta katsoen Forsmanin esseestä on havaittavissa psykologinen vaikutus, riippumatta itse vaikutuksen laajuudesta.

Forsman tuo esseessään esille erään näkemyksensä, jonka mukaan suomalaisilla, kansana, on heikko, ellei olematon historian aisti, minkä hän yhdistää älyllisyyteen ja oletettavasti rationalismiin. Hänen mukaansa suomalaisten aiheuttama tradition eli perinnekulttuurin rikkominen ”suurelta osin saa selityksensä” historian aistin puutteesta.⁷⁵ Tekstin perusteella on epävarmaa, tarkoittaako Forsman, että historian tajun puute aiheuttaa kausaalisesti tradition rikkomista. On mahdollista, että ilmaisu kuvaa historian tajun puutteen ainoastaan näyttäytyvän tradition rikkomisen yhteydessä, eli suoraa syy–seuraus-suhdetta asioiden välillä ei välttämättä ole. Jos suora kausaliteetti olisi kuitenkin olemassa eli suomalainen tradition rikkominen joutuisi edes osittain historian tajun puutteesta, olisi Forsman ristiriidassa itsensä kanssa: Koska hän kirjoittaa historian tajun edellyttävän tietynlaista sielullista ympäristöä, olisivat sekä historian taju että sielullinen ympäristö samanaikaisesti syy ja seuraus. Näin ollen historian taju ei voisi olla edellytys sielullisen, traditiota kunnioittavan ympäristön muodostumiselle.

Edeltävästä riippumatta näkemys suomalaisten historian tajusta osoittaa, ettei aistin olemassa-olo ole kiinni ainoastaan yksilöstä vaan myös ympäristöstä. Aiemmin esitetty sitaatti, jossa Forsman avaa käsitystään historian tajun määritelmästä sekä sen edellyttämästä ”määrätynlaisesta sielullisesta ympäristöstä”, tukee tätä tulkintaa. On johdonmukaista todeta, että Forsman katsoi elävänsä muun Suomen tavoin vääränlaisessa⁷⁶ sielullisessa ympäristössä, jossa rationaalisuus ja älyllisyys olivat saaneet liikaa painoarvoa. Aiheen kannalta olisi kiintoisaa tietää,

⁷⁴ Koskimies 1975, [7].

⁷⁵ Forsman 1935, 193.

⁷⁶ Jos Forsmanin mainitsema tradition ja perinnön kunnioittaminen puuttuisi, ympäristön voitaisiin olettaa olevan sielullisesti vääränlainen, koska tradition kunnioittaminen oli osa Forsmanin antamaa määritelmää.

edellyttikö ”määrätynlainen”⁷⁷ sielullinen ympäristö” Forsmanin mielestä tiettyjä ennakkoehtoja ollakseen olemassa. Toisin sanoen, uskoiko hän ilmiössä piilevän syy–seuraus-suhdetta.

3.2 Oswald Spenglerin vaikutus Forsmanin historiakäsitykseen

Edeltävän alaluvun perusteella voidaan kokonaisuudessaan todeta, että Forsmanin esittämät käsitteet – historian logiikka, historian taju ja sielullinen ympäristö – toivat hänen historiakäsitykseensä merkittävästi moniulotteisuutta ja nostivat hänet empiirisestä historian havaittajasta historianfilosofiseksi kirjoittajaksi. Historian taju, kuten todellisuusaisti, merkitsi Forsmanille nykyhetken ja menneisyyden elävöittävyttä sekä yhteiskunnallisesti arvokasta kaukonäköisyyttä. Esseiden välittämää historiakäsitystä olisi kuitenkin mahdotonta tarkastella huomioimatta sitä vaikutusta, joka muilla historianfilosofisilla ajattelijoina on ollut kirjoittajaan. Forsmania inspiroineista ajattelijoina epäilemättä keskeisin oli saksalainen kulttuuri- ja yhteiskuntafilosofi Oswald Spengler (1880–1936), jonka ajatuksiin Forsman viittaa esseissään usein. Nostan tässä luvussa esille keskeisimpiä otteita Spenglerin vaikutuksesta Forsmanin ajatteluun, joskin on huomioitava, että edeltävän vaikutus jälkimmäiseen yltää todellisuudessa pidemmälle kuin kykenen tässä yhteydessä tuomaan esiin.

Spenglerin kaksiosainen menestysteos⁷⁸ *Länsimaiden perikato* (*Der Untergang des Abendlandes*, 1918 & 1922) oli laaja kulttuurien elinkaarien historianfilosofinen kuvaus, jossa filosofi ennusti – keskeisenä väitteenään – modernin länsimaisen kulttuurin loppua. Jouko Jokisalon mukaan Spengler katsoi kulttuurien kehittyvän elinkaarensa aikana sivilisaatioiksi, jonka myötä kulttuurin lopullinen kuolema oli alkanut. Länsimaisen kulttuurin muuttuminen sivilisaatioksi – toisin sanoen kulttuurin lopun alku – tapahtui 1800-luvulla.⁷⁹ Georg Henrik von Wright toteaa kulttuurien olleen Spenglerille ikään kuin biologisia organismeja, joiden elinkaaren sisältämiin vaiheisiin lukeutuvat muun muassa synty, nuoruus, vanhuus ja kuolema. Von Wrightin mukaan kulttuurit olivat Spenglerille historian perusyksiköitä, joiden kautta maailmanhistoriallista prosessia on mahdollista hahmottaa ja kategorisoida.⁸⁰

⁷⁷ Oletettavasti synonyymi oikeanlaiselle tai tietynlaiselle. On tulkintani mukaan kiistanalaista, viittaako termi kausaliiteetin olemassaoloon vai ei, eli onko sielullisen ympäristön toteutumiselle ennakkoehtoja.

⁷⁸ ”It became an overnight success among the reading public, leading quickly to a second printing and in 1922 to a second volume that expanded Spengler’s analysis of Western decadence into a wider consideration of non-Western cultures.” Bambach 2013, 182.

⁷⁹ Jokisalo 2015, 275–276.

⁸⁰ Von Wright 1961, 120.

Koskimiehen mukaan Forsman oli perehtynyt *Länsimaiden perikatoon* tarkasti ennen *Mihin olemme menossa?* -kokoelmateoksen sisältämien esseiden kirjoittamista,⁸¹ mikä on havaittavissa Forsmanin, aiemmin mainitusti, toistuvista viittauksista Spengleriin ja tämän teokseen. Koskimies kuvailee Spenglerin muodostuneen vahvaksi inspiraatioksi Forsmanin ajattelulle, joka korvasi aiemmat kansantaloudelliset ja sosiaalipoliittiset vaikuttajat, lukuun ottamatta filosofi Friedrich Nietzscheä (1844–1900), jonka vaikutus säilyi Koskimiehen mukaan merkittävänä. Hänen mukaansa Spenglerillä oli erityisen suuri vaikutus siihen, että Forsmanin kiinnostus laajoja, kokoavia päätelmiä kohtaan kasvoi merkittävästi.⁸² Spenglerin teoksen kulttuuri- ja historianfilosofisen luonteen tuntien on epäilemättä olennaista kysyä, millä tavoin Spenglerin ajattelu on konkreettisesti havaittavissa Forsmanin esseistä.

Kirjoittaessaan arvostelun *Mihin olemme menossa?* -teoksesta Erik Ahlman katsoi Forsmanin olevan lähestymistavassaan kulttuurikriittinen sekä omaavan Spenglerin tavoin pessimismin⁸³ kulttuurikehitystä kohtaan. Ahlmanin tulkinnan mukaan länsimaisen kulttuurin älyllistyminen edusti Forsmanille länsimaisen kulttuurille rappioitumista, kun taas irrationaalisuus – mihin Ahlman katsoo esimerkiksi uskonnon ja tradition lukeutuvan – toimi Forsmanille toivon kipinä, joka ei kuitenkaan riittäisi muuttamaan länsimaisen kulttuurin rappiollista suuntaa.⁸⁴ Tällainen tulkinta ohjaa väistämättä kiinnittämään huomiota niihin kulttuurin piirteisiin, joita Forsman esseissään kritisoi. Tällaisia piirteitä ovat esimerkiksi aiemmissa luvuissa käsitellyt todellisten valtiomiesten puute, kansanvalta, vasemmistolaisuus, poliittiset aatteet itsessään sekä rationaalisuus ja älyllistäminen. Edeltävien lisäksi Forsman, esseessä ”Uusi sukupuolimoraali ja moraalin madaltuminen. Mistä se johtuu?” (1933), käsittelee arvostelevaan sävyyn seksuaalisuuden vapautumista sekä siihen liittyvää yksilöllistymistä. Hän korostaa esseessään siveellisyyttä ja itsehillintää, samanaikaisesti paheksuen seksuaalisuuden vapautusta ajavia voimakkain sanoin.⁸⁵ Esseensä Forsman päättää seuraaviin sanoihin:

Valtion ja yhteiskunnan asioissa meidän on täytynyt mukautua tavallisen miehen kokeiluihin. Onko meidän myös moraalin alalla alistuttava hänen diktatuuriinsa? Onko hänen annettava viedä meidät siveelliseenkin perikatoon? Valtiomme

⁸¹ Koskimies 1975, 14.

⁸² Koskimies 1975, 14.

⁸³ Pessimismi, ajattelua kuvaavana terminä, yhdistää Forsmania ja Spengleriä. Sekä Jokisalo että Massa kuvaavat Spenglerin historianfilosofiaa pessimistiseksi. Jokisalo 2015, 275; Massa 1961, 7.

⁸⁴ Ahlman 1935, 223.

⁸⁵ ”Ihmisen sukuvietille on ominaista joka-aikaisuus ja samalla eräänlainen määrättömyys, jota on hillittävä eikä hemmoteltava. Jos sukupuolien väliset suhteet aina ovat olleet täynnä viheliäisyyttä, niin uuden moraalin irti laskeman sukuvietin vallitessa surkeudella ei tule olemaan rajaa. Sotkuja, riitaa, pettymystä, tyytymättömyyttä, irstailua, kylläntymistä j. n. e. tulee varmasti olemaan monta vertaa enemmän kuin ennen.” Forsman 1935, 229.

häviön ehkä voimme kestää, moraalimme tuhoamista emme – se olisi samalla kulttuurimme perikato.⁸⁶

Edeltävästä lainauksesta tulee ilmi Forsmanin näkemys moraalien ja siveellisyyden rappiosta, jota seksuaalisuuden vapautuminen hänelle edusti.⁸⁷ Samanaikaisesti hänen voidaan katsoa viittaavan valtiolliseen rappioon, mikä todennäköisesti liittyy jälleen Forsmanin havaitsemaan politiikan ja kansanvallan rappiotilaan. Lainauksen lopuksi kirjoittaja kokoaa esseessä esittämänsä näkemykset kutsumalla seksuaalista vapautumista ”kulttuurin perikadoksi”, mikä on – Spenglerin innoittaman pessimistisen kulttuurifilosofian kannalta – olennainen huomion kohde. Kulttuurin rappiosta yleisesti puhuttaessa voidaan pitää mahdollisena, että Forsmanin negatiivinen suhtautuminen aatteisiin ja ideologioihin on saanut inspiraatiota Spenglerin suunnalta.⁸⁸

Edellisessä luvussa käsittelemääni historian logiikan käsitettä voidaan Spenglerin historianfilosofian valossa käsitellä tarkemmin. Kuten tuolloin huomioin, Forsmanin sanoista ”historiassa *ei voi* tapahtua muuta kuin mitä siinä tapahtuu” on mahdollista havaita sävy, joka viittaa historiallisiin tapahtumiin kohtalonomaisina. Spenglerin vaikutusta voidaan tässä yhteydessä pitää todennäköisenä, mikäli tulkinta kohtalonomaisuudesta on oikea: Von Wrightin mukaan Spengler painotti omassa historianfilosofiassaan tarkkojen kausaliteettien sijaan ”kohtaloa”. Tämä kohtalo ja sen väistämättömyys viittaavat von Wrightin tulkinnan mukaan nemesiskäsitykseen eli empiirisen syy–seuraus-suhteen ulkopuolisiin motiiveihin. Nämä motiivit voidaan käsittää historian saatossa toistuvina, kohtalonomaisina seurauksina, jotka on suhteutettu omaan ajalliseen ja paikalliseen kontekstiinsa.⁸⁹ Von Wrightin huomio tarkoittaa merkittävästi edellisessä alaluvussa käsiteltyä Koskimiehen toteamusta ”historian nemesiksestä” ja sen armottomuudesta. Toisaalta von Wright toteaa Spenglerin hylänneen ”predestinaatio-opin”⁹⁰ soveltamisen historian tulkittamiseen,⁹¹ joten on näin ollen epätodennäköistä, että Forsmanin tulkinta historian logiikasta ja sen armottomuudesta viittaisi determinismiin, kuten edellisessä alaluvussa esitettiin mahdolliseksi.

Charles Bambach kirjoittaa artikkelissaan Spenglerin historianfilosofian käsitelleen kuvaamaan kulttuureita toisistaan riippumattomina olemuksina, joita ei voida sitoa toisiinsa ajallisen

⁸⁶ Forsman 1935, 230.

⁸⁷ Forsman 1935, 230.

⁸⁸ ”Spengler puhuu aina halveksivasti ideologeista, aatteilijoista [- -].” Forsman 1935, 197.

⁸⁹ Von Wright 1961, 177, 183–185.

⁹⁰ Tulkitsen käsitteen viittaavan deterministiseen tapahtumien ennalta määrittyneisyyteen.

⁹¹ Von Wright 1961, 185.

jatkumon tai suuremman historiallisen merkityksen kautta. Bambachin mukaan Spengler ei määritellyt inhimilliselle historialle kollektiivista päämäärää tai tarkoitusta vaan päinvastoin katsoi kulttuurien syntyvän, elävän ja kuolevan vailla yhtenäistä ajallista jatkumoa. Kohtalonomaisuuden termi merkitsi Spenglerille ennen kaikkea kulttuurin elinkaaren väistämätöntä kulkua.⁹² Edeltävän voidaan katsoa olevan esimerkki aiemmin mainitusta predestinaation hylkäämisestä, sillä Spengler – erottaessaan kulttuurien elinkaaret toisistaan – kiistää samalla niiden välisen syy–seuraus-suhteen eli kausaliteetin. Hahmottaessaan kulttuureita erillisinä organismeina, jotka eivät ole kausaalisesti riippuvaisia toisistaan, tulee Spengler kuitenkin viittanneeksi, ettei historia toista itseään samanlaisena. Mikäli toistaisi, viittaisi tämä tiettyjen ennakkoehtojen olemassaoloon, jotka johtaisivat samaan kulttuurilliseen kontekstiin. Palatakseeni Forsmaniin voidaan hänen havaita kirjoittaneen historian toistuvuudesta seuraavasti:

Olemmehan usein kuulleet toistettavan tuota vanhaa lausetta: *historia magistra vitae*, historia on elämän opettaja. Jos tällä tarkoitetaan sitä, että nykyisyys voi ottaa oppia menneisyyden tapauksista, niin saattaa koko tämän vanhan ”totuuden” panna kysymyksenalaiseksi. Historiassa ei mikään ilmiö, ei mikään tilanne uusiinnu ihan samanlaisena. Valtiomiehellä, jonka tehtävä on löytää jokin ratkaisu, on siis aina edessään ihan uusi tilanne, jollaista ei ole koskaan ennen ollut.⁹³

Forsman kiistää historiallisten tapahtumien toistuvuuden ja toteaa nykyisten – sekä samalla tulevien – tilanteiden olevan täysin poikkeavia menneisyyden tapahtumista. Samalla edeltävää lainausta voidaan pitää yhdistävänä tekijänä historian tajun ja todellisuuden aistin välillä, sillä Forsman on aiemmin määritellyt todellisuuden aistin tarkoittamaan kykyä havaita vaistomaisesti, mikä silloisessakin tilanteessa on oikea menettelytapa. Tässä kontekstissa Forsmanin yhteys Spengleriin on kuitenkin epävarmaa, vaikka samankaltaisuuksia onkin mahdollista havaita. On tärkeää huomioida, ettei Forsmanin voida katsoa yhtyneen kaikkiin Spenglerin ajatuksiin, mikä näyttäytyi yhtäältä kansojen kuvausten ja toisaalta historian opetuksen kohdalla. Edeltävän tapauksessa Forsman antaa Spengleriä enemmän painoarvoa kansojen ominaispiirteille, mainiten esimerkkinä englantilaiset valtiomiehet, jotka Forsmanin näkökulmasta edustivat englantilaisille tyypillisiä kansallisominaisuuksia. Tähän ajatukseen pohjautuen hän katsoi ongelmalliseksi Spenglerin väitteen, jonka mukaan poliittisesti tai valtiollisesti lahjakkaita kansoja ei ole olemassa.⁹⁴ Historian opetuksen kohdalla taas Forsman koki, Spengleristä

⁹² Bambach 2013, 185.

⁹³ Forsman 1935, 194.

⁹⁴ Forsman 1935, 11–12.

poiketen, ettei historian opetuksen kautta ole mahdollista opettaa poliittista arvostelukykyä.⁹⁵ Näkemys liittyy edellisessä alaluvussa käsiteltyyn historian tajun käsitteeseen, joka Forsmanin mukaan ei ollut rationaalisilla menetelmillä, kuten historian tiedollisella opetuksella, hallittavissa.⁹⁶

Forsmanin historiakäsitys on yhtäältä pragmaattinen ja käytännönläheinen, toisaalta abstrakti ja monitulkintainen. Hän antoi arvoa historian käyttämiselle yhteiskunnallisena näkökulmana ja asianmukaisen päätöksenteon pohjana, mutta samanaikaisesti hän koki historiallisen tiedon sisäistämisen ainoastaan pinnalliseksi. Forsmanin intuitiivinen maailmankuva ja ennen kaikkea sen arvottaminen havainnollistavat Koskimiehen kuvausta itsenäisestä ajattelijasta, joka pyrki katsomaan tieteellisen metodin ylitse laajempia kokonaisuuksia, Spenglerin tuomaa historianfilosofista ajattelua hyödyntäen.

⁹⁵ ”Teoksessaan ”Der Untergang des Abendlandes” Spengler kerran lausuu: Luonnontietämykseen voi kasvattaa, historiantuntijaksi synnyttään. Eikö yhtä hyvin voi sanoa: politiikan ymmärtäjäksi synnyttään, tai ainakin: politiikkaan voi kasvattaa vain niitä, joilla on siihen luontaiset taipumukset, [- -]” Forsman 1935, 196.

⁹⁶ Forsman 1935, 193.

4 Lopuksi

Kokonaisuudessaan Jaakko Forsmanin voidaan – *Mihin olemme menossa? Aikamme arvostelua* -teoksen puitteissa – katsoa olleen yhteiskunnallinen ajattelija, jolle luontevaa oli tarkastella ympäröivää yhteiskuntaa arvioivasti ja kriittisesti. Hänen kuvauksensa eurooppalaisista yhteiskunnista tuovat esiin kirjoittajan, joka katsoi ajan poliittisen kehityksen olevan rappioitunutta ja vinoutunutta. Kansainvälinen eurooppalainen politiikka oli Forsmanin mielestä etäännyntynyt omasta historiallisesta kukoistuksestaan suurten ja käytännöllisten valtiomiesten puuttuessa. Suomen poliittista järjestelmää Forsman kritisoi liiasta vasemmistolaisuudesta ja kansanvaltaisuudesta, joiden hän katsoi olevan syynä maan sisäiseen suurten valtiomiesten puutteeseen ja näin ollen Suomen yhteiskunnalliseen rappioon.

Forsmanin yhteiskunnallisessa ajattelussa korostui vahvasti aatteiden, ideologioiden sekä usein rationalismin kritiikki. Merkityksellistä oli edeltävien sijaan painottaa aistillisuutta ympäröivän maailman havainnoinnissa, mikä hänelle merkitsi intuitiivista ja irrationaalista tapaa käsittää ilmiöiden pohjimmainen olemus. Todellisuudenaisti – kyky havaita, mitä käsillä olevan ongelman ratkaiseminen pragmaattisesti edellyttää – oli hänen näkökulmastaan politiikan teon merkittävin kulmakivi.

Historiallisena ajattelijana Forsman – huolimatta loogisesta lähestymistavastaan – ei tukeutunut puhtaaseen empiriaan vaan korosti intuitiivista aistillisuutta myös historiankulun ymmärtämisessä. Forsmanin voidaan todeta saaneen vahvoja vaikutteita Spenglerin historianfilosofiasta ja yhteiskunta-ajattelusta. Ennen kaikkea Spengler inspiroi Forsmania näkemään aikansa yhteiskunnallisia ilmiöitä laajoina kokonaisuuksina, joille ominaista olivat vahvat menneisyydessä havaittavat ja tulevaisuudessa odotettavat kehityskulut.

Forsman oli huolestunut poliittisten rakenteiden kuten Kansainliiton ja Eduskunnan hauraudesta kriisien ja konfliktien alla. Tätäkin vahvemmin hän katsoi edeltävien järjestelmien olevan tehottomia ajamaan pragmaattista ja todellisuuteen pohjautuvaa politiikkaa. Uskontoa, perinteitä ja tapakulttuuria korostava konservatiivisuus oli keskeinen osa Forsmanin henkilökohtaista maailmankuvaa, mikä näyttäytyi niin tämän yhteiskunnallisessa kuin historiallisessa analyysissä. Konservatiivisena ajattelijana Forsman näki vasemmistolaisuuden, kuten myös individualismin, uhkana länsimaiselle kristilliselle tapakulttuurille, moraalille ja siveellisyydelle, joiden hän katsoi olevan sielullisen elämän perusta.

Tutkielma jättää runsaasti potentiaalia jatkotutkimukselle useilla eri osa-alueilla. Näitä ovat esimerkiksi Forsmanin suhde Hegeliin ja Karl Marxiin, yksityiskohtaisempi analyysi kansojen ominaispiirteiden kuvauksista, Forsmanin käsitys persoonallisuudesta, esseissä esiintyvät määritelmät rationaalisuudesta ja irrationaalisuudesta sekä Forsmanin suhteuttaminen muihin aikansa suomalaisiin ajattelijoihin. Keskeisimpinä jatkotutkimuksen kohteina voidaan mielestäni pitää Forsmanin suhdetta Nietzscheen sekä laajempaa kulttuurillisen rappion analyysiä. Koskimiehen huomio psykoanalyysin noususta Forsmanin elinaikana johdattelee kiintoisaan kysymykseen siitä, millä tavoin psykoanalyysi ja psykologisointi ovat Suomessa kehittyneet.

Lähteet

ALKUPERÄISAINEISTO

Forsman, Jaakko: *Mihin olemme menossa? Aikamme arvostelua*. Otava, Helsinki 1935.

Ahlman, Erik: Aikamme arvostelua. *Valvoja-Aika* 4/1935, 222–226. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/531112?page=29> [haettu: 11.6.2025.]

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Apunen, Osmo: *Murrosaikojen maailmanpolitiikka. Ulkopolitiikan, kansainvälisen politiikan ja kansainvälisten suhteiden kehityslinjat ja rakenteet*. Tampereen yliopisto, Tampere 1998.

Bambach, Charles: *Weimar Philosophy and the Crisis of Historical thinking*. Teoksessa *Weimar thought. A contested legacy*. Toim. Peter E. Gordon & John P. McCormick. Princeton University Press, Princeton 2013, 179–200.

Helo, Ari & Pietikäinen, Petteri: Aatehistorian merkitys ja välineet. Teoksessa *Ajatuksen lähteillä. Aatteiden ja oppien historiaa*. Toim. Mikko Myllykangas & Petteri Pietikäinen. Gaudeamus, Helsinki 2017, 21–26.

Jokisalo, Jouko: Oswald Spenglerin historiankäsitelmä ja ”Länsimaiden perikato”. Teoksessa *Historianfilosofia. Klassiset ajattelijat antiikista nykyisyyteen*. Toim. Kari Väyrynen & Jarmo Pulkkinen. Vastapaino, Tampere 2015, 274–278.

Koskimies, Rafael: *Jaakko Forsman esseistinä*. SKS, Helsinki 1975.

Massa, Yrjö: Suomentajan alkusanat. Teoksessa Oswald Spengler, *Länsimaiden perikato. Maailmanhistorian morfologian ääriä*. Suom. Yrjö Massa. Kirjayhtymä, Helsinki 1961, 5–10.

Miesmaa, Anna Maija: Jaakko Forsman ajattelijana. *Uusi Suomi* 242/1967. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2133051?page=4> [haettu: 19.06.2025.]

Salmela, Mikko: Eino Kaila ja Erik Ahlman 1930-luvun poliittis-yhteiskunnallisen kehityksen kulttuurifilosofisina tulkitsijoina. Teoksessa *Ajan paineessa*. Toim. Pertti Karkama & Hanne Koivisto. SKS, Helsinki 1999, 169–193.

Salmi, Hannu: Kulttuurihistoria merkitysten tutkimuksena. *Kulttuurihistorian tutkimus. Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*. Toim. Rami Mähkä, Marika Ahonen, Niko Heikkilä, Sakari Ollitervo & Marika Räsänen. Kulttuurihistorian seura, Turku 2022, 37–50.

- Valtonen, Pekka: *Kosmopoliitteja ja kansallismielisiä. Aatteiden kamppailu sotien välisessä Suomessa*. Gaudeamus, Helsinki 2018.
- Vares, Vesa: *Itsenäisyys ja poliittisen mentaliteetin muutos. Konservatiivisesta elitismistä massa- ja luokkapohjaiseen demokratiaan (1919–1933)*. Turun yliopisto, Turku 1991.
- Von Wright, Georg Henrik: *Ajatus ja julistus*. Suomentanut Jussi Aro. WSOY, Helsinki 1989.